T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt : XLI TEMMUZ 1977 Sayı : 163

XVI-XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI İDARÎ YAPISINDA TAŞRA ÜMERASININ YERİNE DAİR DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

Osmanlı devletinde taşra ümerasının niteliği ve merkezî hükümetle ilişkilerini anlıyabilmek için, bir şehrin merkezini yaptığı bölgedeki yönetim birimlerinin yapısını iyi bilmek gerekir. Çünkü taşra ümerası daha başka bir deyişle şehrin yüksek yöneticileri, sadece kendi şehirlerinin değil, asıl söz konusu birimlerin yönetimlerinden sorumlu kişilerdi. Osmanlı devletinde baştan beri padişahlar bir bölgeye başlıca iki yönetici göndermişlerdir. Taşra ümerasının başta gelen bu yöneticilerden biri, yürütme kuvvetini teşkil eden bey (Beylerbeyi, sancakbeyi) ötekisi de yargı kuvvetini temsil eden kadı'dır. Bey kadı'nın hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beyin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamamakta idi. Kadı hükümlerinde bağımsızdı. Doğrudan doğruya padişahtan emir alırdı ve ona arzda bulunma yetkisine sahipti. Osmanlılar taşra yönetiminde bu kuvvetler ayırımını âdil bir yönetimin temeli saymışlardı [1].

İşte Osmanlılarda taşra yönetiminde hükümdarın otoritesini temsil eden bu yönetici sınıfı, Askerîler diye tanımlanmakta idi. Bunlar taşra yönetiminin her kademesindeki yönetici ve askerler ile ilmiye mensuplarının tümü idiler.

Biz bu araştırmamızda vergi vermeyen ve fiilî üretime katkısı olmayan Askerîler sınıfına mensup kişilerin [2], imparatorluk bünyesin-

[1] Bk. Halil İnalcık, The Ottoman Empire. London 1973, s. 104.

[2] Bk. Ankara Şer'iye Sicili, IX/3050. Burada kayıtlı bir ferman suretinde (Evâil-i Ramazan 1013 tarihli) sözü edilen Askerîler şöyle tanımlanmaktadır: Osmanlı imparatorluğunda "berat-ı humâyûn ile hitâbet ve imâmet ve emânet ve kitâbet ve tevliyet ve cibâyet ve nezâret ve meşihıyyet ve cüz'ü tesbih-hân ve bunun emsâli mansıb tasarruf edenler askerîdir ve berat-ı şerîfle doğancı ve derbendçi ve köprücü ve ulakçı ve yağcı ve otakçı ve haymana ve çeltükçü ve ellici ve bakırcı ve kadı ve kadı nâibleri ve şehir kethüdaları ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olanlar askerîdir". Bunlardan başka "evlâd-ı askerî ve sâdât dahî külliyen askerîdir ve

de sistemlilikten kişiselliğe doğru geçişte daha başka bir deyişle desantralizasyonun yüzeye çıkışındaki etkenlikleri üzerinde duracak ve merkezî hükümetin temsilcileri olan bu kişilerin yöresel güçler olarak ortaya çıkması nedenlerini yaşanmış canlı olayları bize ileten şer'iye sicillerindeki kayıtların ışığı altında anlatmaya çalışacağız. Hareket noktamız ümera ve ulema sınıfı olarak başlıca iki kola ayrılan Askerîlerden bu sınıfın özellikle taşradakilerin fiilî durumlarına değinmek olacaktır.

Biz Osmanlı imparatorluğunun teoride merkezî – mutlak otoriteye dayanan yönetim örgütünün ne ölçüde desantralize ögeler taşıdığını daha önceki "Osmanlı imparatorluğunda desantralizasyona dair genel gözlemler" adlı bir araştırmamızda belirtmiştik[3].

Askerî sınıfa dahil olan ve çeşitli görevler alan bir kapıkulu, belirli sürelerle ülkenin çeşitli bölgelerinde görev yapmakta idi. Ancak sistemin kaynağından gelen, aynı görev ve memuriyetlere aday olanların birikimini ve bundan doğacak sakıncaları önlemek için, görevli Askerîler zaman zaman bir mansıba atanmaz ve Askerîlik statüsünde bir değişiklik olmadan yeniden görev alacakları günü beklerlerdi. Bu dönemde "ma'zuliyet zamanında" Askerîlerin çoğu biriktirme olanağına sahip oldukları kişisel servetlerini tam bir özel teşebbüs sahibi gibi ticaret ve benzeri faaliyetlerde kullanmakta idiler. Aşağıda bu konuda örnekler vereceğiz.

Devlete dayanmanın verdiği sosyal güç ve otoritenin yanında bu faaliyetler sonucu çok daha geliştirdikleri ekonomik güçleri, onları sistemin özünde olan merkeze, her halükârda tam anlamı ile "kul" niteliğinden uzaklaştırmakta idi. Nitekim XVII. yüzyıldan itibaren taşrada vazgeçilmez kuvvet olarak karşımıza çıkan ailelerin çoğunun kökeni bu tür kimselere dayanmakta idi. Çünkü bunlar kuvvet ve otorite yanında sosyal mevkilerinin oluşumunu tamamlayan üçüncü kaynak olan servet birikimini yapmış kişilerdir.

Büyük bir kısmı kul aslından oldukları belgelerden anlaşılan örf mensubu taşra idarecilerinin idarî birimlerdeki sosyal mevkileri

mu'tak ve mu'takaları ve müdebber ve müdebberleri ve mükâtib ve mükâtibeleri, askerînin zevacâtı askerîdir". Ayrıca bk. Halil İnalcık, XV. Asır Türkiye iktisadî ve içtimaî tarihi kaynakları. İFM XV/1-4 (1954) s. 53.

[3] Bk. Yaşar Yücel, Osmanlı imparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) dair genel gözlemler. Belleten 152 (1974) s. 657-708.

devletten aldıkları güce dayanmaktadır. Teoride padişahın otoritesini temsil eden taşra ümerası küçüğünden en büyüğüne dek, görevlerine belli sürelerde atanmış, doğrudan padişaha bağlı kullar idi. Örneğin 5 Şubat 1580 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi iken Karaman Beylerbeyine atanan Hasan Paşa enderunda yetişmiş bir kuldu. İlkin çakırcıbaşılık görevi almış, sonra beylerbeyi takımına katılarak Kıbrıs, Anadolu, Karaman, Trablusşam, Tamışvar ve Revan valiliklerinde bulunmuştur[4]. Yine 1562-1564 yıllarının Karaman Beylerbeyi Ahmed Paşa'da enderunda terbiye gördükten sonra Büyük Mirahorluğa atanmış ve buradan beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir[5]. Yine bir başka sicil kaydına göre Diyarbakır'da kullar ağası olarak gördüğümüz Mesih Bey 28 Eylül 1583 tarihinde Ankara sancak beyliğine getirilmişti[6].

Bunlar devlet otoritesinin temsilcileri olarak sahip bulundukları siyasî nüfuzun yanında, görevleri ve yükümlülükleri karşılığı devlet gelirlerinden, kendilerine önemli meblağlar tahsis edilmiş kimselerdi. Aldıklarının bir kısmını sarfetmeğe mecbur olmalarına rağmen özel servet yapmak olanağını buldukları ve bu yolla ekonomik yönden de toplumun üst katlarında yer alıp giderek diğer nüfuzlu gruplarla yakınlaşıp bütünleştikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa'ya 5 Şubat 1580 de devletçe tahsis edilmiş hasların yıllık geliri 1 milyon akçadır[7]. Yine bir başka belgede Kasım 1670 Diyarbakır Beylerbeyi olan Ömer Paşa'nın toplam geliri 14.552.785 akçe olarak görülmektedir. Diyarbakır Beylerbeyi hassı 1.200.066 akçe olduğuna göre beylerbeyinin gelirinin yaklaşık olarak bunun onbir misline ulaştığı ortaya çıkmaktadır[8].

Bir başka belgede 1555-1556 yıllarında Erzurum Beylerbeyi olan Paşa'nın yıllık geliri 2.189.996 akçe idi. Böylesine fazla geliri olan kişilerin şahsî mal varlığının da fazla olacağı açıktır. Ancak sözü edilen beylerbeyilerin bu durumlarının derecesini bilmiyoruz.

Ama Yemen Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 29 Aralık 1570 tarihli bir sicil kaydından kişisel mallarının 28 develik bir ker-

[4] Bk. 1581 tarihli Karaman ruz-nâmçe defteri (Başbakanlık Arşivi nr. 599), s. 131.

[5] Sicill-i Osmanî, I, s. 204.

[6] Ankara Şer. Sic. I/1092.

[7] 1581 tarihli Karaman ruz-nâmçe defteri, s. 131.

[8] Bk. Gelir-gider icmali (Baş. Arş. MAD. nr. 6786), s. 15.

vanla Halep'ten Konya'ya getirildiğini öğreniyoruz[9]. Bir deveye uzun yolda 200-300 kg. yüklenebildiğine göre Paşa'nın 7-8 tonluk yükü taşınmış olmaktadır. Bunların çoğunun da lüks maddeler olabileceğini tahmin etmek gerçeklere aykırı düşmeyecektir.

Sancak beylerinin durumu hakkında da fikir edinebildiğimiz belgelerimiz vardır. Örneğin Kıbrıs fethi sırasında Magosa muharebesinde şehit olan Kars sancakbeyi Kurd Bey'in terekesinin toplam 274551 akçe olduğu, bunun 85.000 akçesinin nakit bulunduğu Kasım 1571 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır[10]. Livâ-i Humus beyi olub sefer-i hümâyunda vefat eden Abdülgani Bey'in durumu bu konuda daha ilgi çekici bir örnektir. Adı geçen sancak beyi ma'zûlen Ankara'da otururken sefere çağırılmış ve çarpışmalarda ölmüştür. Terekesinin vârisleri arasında taksimi münasebetiyle tutulan sicillerden anlaşıldığına göre, babası Hâce Ahmed'dir. Annesi de Hâce Mahmud adlı birinin kızıdır. Osmanlılarda büyük tüccarın hâce ünvaniyle anıldığı göz önünde tutulursa adı geçen beyin bir tüccar ailesinin oğlu olduğu ve beyler sınıfına katılarak sancakbeyliğine kadar yükseldiği anlaşılmaktadır[11]. Abdülgani Bey'in Ankara'da iken sof ticareti ile uğraştığını İstanbul'daki vekilleri ile geniş bir ticaret şirketi halinde ticarî muamelatta bulunduğunu da biliyoruz. İstanbul'da Hacı Mehmed ve Baki, Ankara'da Hacı Abdülaziz b. Yusuf, Hacı Bekir, İbrahim Bey, Rahmetî adlı şahıslar adı geçen beyin vekilleri idiler. Örneğin Abdülgani Bey'in vekili olan Hacı Abdülaziz b. Yusuf'un çeşitli zamanlarda kendisinden ve diğer vekillerinden altın, kuruş ve akçe olarak aldığı 1.131.100 akçe ile 54 yük sofu İstanbul'a götürdüğü ve sofları sattığını varislerin vekilleri ile yaptığı hesaplaşmadan öğreniyoruz. Büyük para yatırımı yaparak sof ticareti ile uğraşan bu beyin zengin ve sosyal mevkiinin yüksek olduğu şehrin en güzel evinde oturduğu yine şu kayıttan belli olmaktadır. 3 Ocak 1600 günü annesi ve karısının vekili tarafından satışa çıkarılan evinin 60.000 akçeye müderris Seyyid Mehmed Efendi b. Seyyid Mahmud Efendi'ye satılmıştır[12]. Bu miktar, o sırada sıradan bir evin 3-5 bin akçe değer taşıdığı düşünülürse, evin büyüklüğü ve değeri hakkında iyi bir fikir vermektedir. Sancakbeylerinin zenginliğini ve çoğu kez

[9] Bk. Konya Şer. Sic. II, s. 84.
[10] Bk. Konya Şer. Sic. II, s. 196, 200.
[11] Ankara Şer. Sic. VI/1349, VII/54.
[12] Bk. Ankara Şer. Sic. VI/54, 1349.

maz'ûliyet ve tekaüdlük devrelerinde ticarete başladıklarını, hiç değilse nakit paralarını büyük tüccarlar aracılığı ile ticarî amaçlarla kullandıklarını gösteren çeşitli kayıtlara sahibiz. Meselâ Ocak 1601 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Bolu sancağından emekli Mustafa Bey b. Abdurrahman Lehistan tüccarlarından Yorgi veledi Poşko'ya sof almak için 4000 altın (o günkü râyice göre 480.000 akçe) vermiş ve Lehli de karşılığında 12 yük sofu kendisine teslim etmiştir[13].

Dergah-ı Âlî Çavuşları:

Sancakbeylerinden sonra taşra şehirlerinde görevli ümera takımının en önemlileri Dergâh-ı âlî çavuşları Kapıkulu sipahileri ve yeniçerilerdir. Şehirlerde bulunan garnizonda veya sancakbeyinin kapısında görevli bulunan, ya da çeşitli Eminlikleri (Beytü'l-mâl, ihzâriye, yaya ve kaçgun, zarar-ı kassabiye v.b.) emanetler tasarruf eden bu grup mensuplarının itibar gördükleri çoğunun taşra şehirlerinde yerleşerek evlendikleri bazılarının şehir üretimine katılarak bir sanat veya ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Bunlar da kendi aralarında rütbe ve kıdem, görevlerinin verdiği sosyal ve ekonomik güce göre sıralanarak çoğu kez şehrin reâyâ kesimi ile iç içe olmuşlar ve onlarla bütünleşmişlerdir. Bu kapıkullarının çoğunlukla kendi aralarında sıhriyet peyda etmelerinin yanında tüccar tâifesinden kimselerle akrabalık kuranlara, sanat erbâbından kız alıp verenlere de raslanmaktadır.

Dergâh-ı âlî çavuşları içinde büyük servet sahibi olan kimselerin bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki, sicil kayıtlarına göre Dergâh-ı âlî çavuşlarından biri Ankaravî Pirli Çavuş'un, vârisleri arasındaki nizâ dolayısıyla Ankaralı Mezîd-zâde Bekir Çelebi'den 455.400 akçe, Ankaralı Aba-oğlu adlı yahudiden 160.000 akçe alacağı olduğunu ve Ankara'nın Tulî mahallesinde büyük bir evi ile Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa zimmetinde bir miktar malı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ileri sürdüğümüz görüşün açık bir kanıtıdır[14]. Çünkü sadece 615.400 akçelik nakit alacağı bize serveti ve durumu hakkında bir fikir vermektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dergâh-ı âlî çavuşlarının bizzat ticaretle uğraştıklarını da görüyoruz. Meselâ

[13] Ankara Şer. Sic. VII/1735, 1941. Ayrıca bk. Tayyib Gökbilgin, Venedik Devlet Arşivinde Türkçe belgeler kolleksiyonu ve bizimle ilgili belgeler. T.T.K. Belgeler V-VIII / 9-12 (1971) s. 151.

[14] Ankara Şer. Sic. III/8.

Mustafa Çavuş b. Pınarî adlı biri Ankaralı tüccarlardan Hâce Yusuf b. Abdullah'a 9000 akçe kumaş bahasından 31.000 akçe İstanbullu Hacı İsa'dan havâle olunmuş toplam 40.000 akçe borcu olduğunu, bir Frenk tüccarından da 30.000 akçe alacağı bulunduğunu sicil kayıtlarından anlıyoruz[15].

Yine Mayıs 1600 tarihli bir belgede Himmet Çavuş b. Mahmud'un Ankara'da tüccardan ve Damga mukataası mültezimi yahudi Musa'nın babası Mayir'e 220.000 akçe borç verdiği kayıtlıdır. Bir başka belgeye göre Himmet Çavuş borcu İstanbul'da vermiştir. Hüccetini kaybedince Bursa mahkemesinde tekrar sicile kaydetmiştir. Para kendisine Mayir'in oğlu tarafından Ankara'da ödenmiştir[16]. Anlaşılıyor ki Dergâh-ı âlî çavuşlarından Himmet Çavuş da ticarî bir faaliyet içindedir ve bellibaşlı ticaret merkezlerini dolaşmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden başka Ahmed Çavuş b. Mustafa adlı Dergâh-ı âlî çavuşunun bir yahudi tüccardan 100.000 akçe alacağı olduğuna, Arslan Çavuş b. Abdullah'ın Ankara'ya ticarete gelen Leh tüccarlarından birine İstanbul'da ödenmek üzere 84.900 akçe borç verişine dair kayıtlar vardır[17]. Bu hususa dair tesbit ettiğimiz sayısız belgelerin ışığında Dergâh-ı âlî çavuşlarının taşra şehirlerinde sosyal ve ekonomik yönden önemli bir mevki işgal ettikleri resmî görevlerinin verdiği otorite ile kuvvetin yanında servet birikimi yaptıkları ve paralarını tüccara kredi olarak verdikleri ya da bizzat işlettikleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Giderek bu ilişkilerin evlenmelerle pekiştiği devlet gelirlerinden önemli meblağlar alan bu zümre mensuplarının ellerindeki parayı ticarî kapital olarak kullandıkları görülmektedir. Her türlü yükümlüğün dışında olmaları da kendilerine rahatlıkla servet yapma olanağı hazırlanmaktadır. Bu hususta şu örnekte iyi bir kanıttır: Ankara'da ölen Mehmet Ağa b. Haydar Çavuş'un terekesinin para olarak değeri 506.800 akça idi[18].

Kapıkulu Sipahileri ve Yeniçeriler:

Kapıkulu sipahiler ve yeniçerilerin şehirde ve daha geniş olarak sancakta, padişah otoritesini yürürlükte tutmak için garnizonlar halinde bulunmakta idiler. Ayrıca yeniçerilerin başına serdar veya yeniçe-

[15] Ankara Şer. Sic. III/891.
[16] Ankara Şer. Sic. VII/826.
[17] Ankara Şer. Sic. VII/1665, VIII/44.
[18] Ankara Şer. Sic. X/1612.

ri zabiti, sipahilerin başına da kethüda yeri ünvaniyle ilgili ocakların yetkilileri tarafından birer komutan tayin edilirdi. Hemen değinelim ki, bu merkez askerleri de kıdemlerine göre, kendi aralarında bir sıralamaya tâbi olarak en yüksek rütbelileri sosyal ve ekonomik yönden ileride taşra yönetiminde söz sahibi olarak merkezle bağlantıları teoride kalmıştır. Ocağın ihtiyarları olarak anılan bu kişiler mal-mülk sahibi olarak şehir üretimine katılmışlar ticaretle uğraşarak servet sahibi olmuşlardı. Nitekim elimizdeki belgeler bu merkez askerlerinin daha çok orta halli tabaka ile ilişki kurdukları, evlenme yolu ile onlarla bütünleştikleri, şehirlerde yemişçilik, kasaplık ekmekçilik v.b. sanatlara intisap ettiklerini acemi oğlanlarının köylerde gezginci olarak ticaret yaptıklarını açık bir tarzda kanıtlamaktadır. Burada şimdiye kadar yapılagelen bir yanlış anlama ve değerlendirmeğe değinmek gerekmektedir. Çünkü birçok araştırıcılar Kanunnâmelere bakarak bugüne kadar yeniçerilerin ve diğer taşrada görev yapan kapıkullarının sıkı bir ocak disiplini altında, evlenmeden, sadece askerlikle uğraştıkları, ancak emeklilik dönemlerinde normal hayata geçebildikleri ve bu durumun XVI. yüzyılın sonlarında bozularak kargaşalığa düşüldüğü ve yeniçerilerin esnaf arasına katıldığı düşünülüyordu. Ama bugün tesbit ettiğimiz ve yaşanmış canlı olayların yer aldığı şer'iye sicillerindeki kayıtlar taşra ümerasının beylerbeyi ve sancakbeylerinden sonra gelen halkası merkez askerlerinin barışta tıpkı "timarlı sipahiler" gibi normal hayatlarını yaşadıklarını göstermektedir. Hatta bu faaliyetler devletçe de olağan görülmekte idi. Örneğin köylerde dolaşarak ticaret yapan ve şehirleşmiş acemi oğlanlarının bu durumlarının bid'at, ocak kurallarına aykırı yeni ortaya çıkmış bir vâkıa olduğuna dair hiçbir izlenim belgelerde yer almamaktadır. Buna karşın sanat ve ticaretle uğraşan, han işleten yeniçerilerin mahkemede, reâyâdan biri gibi farksız muamele gördüğü anlaşılmaktadır[19].

Şimdi bu düşüncelerimizin doğruluğunu kanıtlayan örnekler verelim: 1588/89 tarihli bir kayıtta Yeniçeri Mehmed Bey Edhem b. Mezîd adlı birinin kızı ile evli iken ayrıldıklarını beyan ettikten sonra, aralarındaki eşya anlaşmazlığının hallini istemektedir[20]. 9 Nisan 1600 de mahkemeye gelen Ahmed Beşe b. Abdullah Yenişeyh

[19] Ankara Şer. Sic. II/1029, V/1059, 1166.

[20] Ankara Şer. Sic. II/449.

köyünden Ali b. Hâmid'i "Hümâ nâm kızını nikâh ile bana virüb onbeşbin akçem almış iken ben sefer-i hümâyûna müteveccih olmak ile mezbûreyi âhara virmek ister" diye şikâyet etmiştir. Davalının inkârı üzerine kızı nikâh ile aldığını tanık göstererek isbat etmiştir[21]. Görülüyor ki, yeniçeri sefere giden bir muharip olduğu halde evlenebilmektedir ve aldığı kız bir köylüdür. Yeniçerilerin sosyal durumuna ışık tutması bakımından şu kayıt ilginçtir. 6 Ocak 1605'te Hacı Bayram soyundan Mehmed Baba b. Halil Baba, Tilkioğlu diye meşhur Ahmed Bey adlı yeniçerinin hizmetkârlarından Himmet b. Emîr'i "Hemşirem Kaledibi hamamında iken mezbûr Himmet ve Ahmed ve diğer Ahmed nam yoldaşları ile avret hamamını basıp müslümanların nâ mahremleri üzerine girmişler" diye şikâyet ettiğinde, Himmet "Ahmed Beşe'nin hatunu hamamda bir avret ile döğüşmüşler, bize haber oldu, vardık ben kapuda durdum" cevabını vermektedir. Görüldüğü üzere, belgemizin kahramanları günlük yaşantıları, sosyal durumları ile tam bir şehirlidir. Belgeden yeniçerinin, hizmetlileri karısı ile ocağın âdeti olmayan bir statüye yeni geçmiş görünmemektedir[22].

Yeniçerilerin sanat ve ticaretle uğraştıkları ekonomik yönden de daha çok orta halli bir durum gösterdiklerinin delilleri olabilecek birkaç örnekte şöyledir: 1588/9 tarihli bir kayıtta Haban Beşe adlı bir yeniçerinin kasaplık yaptığı, ancak sığırı mahallede boğazlayıp beşer akçeye satmakla ihtisap kurallarına ve narha uymadığı için uyarılmasının istendiğini görüyoruz[23].

Ekim 1592 tarihli bir sicil kaydından da yeniçeri Sinan Bey, Abaoğlu Sefer adlı zimmîyi, kendisinden alacağı olan 20.000 akçeyi ödemediği için hapsettirdiği ve ancak tahsilinden sonra serbest bırakılmasına rıza gösterdiğini öğrenmekteyiz[24].

Nihayet şu son örnek ki, inceleme yaptığımız dönemde örneğin Ankara'da mevcut bulunan 9 handan ikisinin yeniçerilere ait olması, yeniçerilerin taşradaki ticaret hayatının ne derece içinde bulunduklarının en iyi kanıtıdır.

Buraya kadar verdiğimiz izahat ile taşrada oturan ümera takımının en büyüğünden en küçüğüne kadar, devlet otoritesini temsil

[21] Ankara Şer. Sic. VII/695.
[22] Ankara Şer. Sic. IX/1097.
[23] Ankara Şer. Sic. II/1029.
[24] Ankara Şer. Sic. III/202, 203, 661.

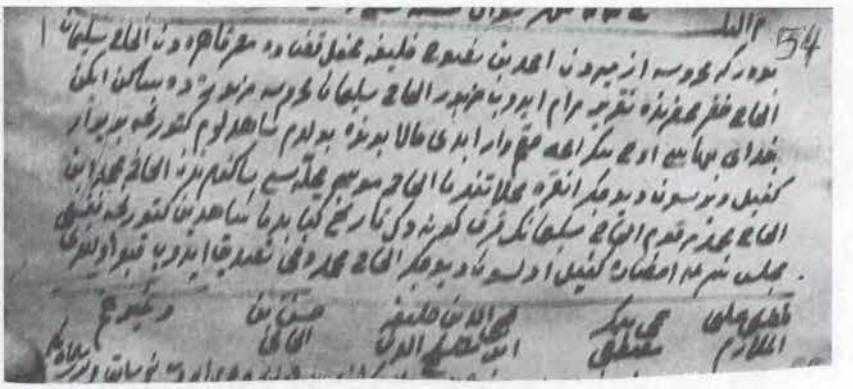

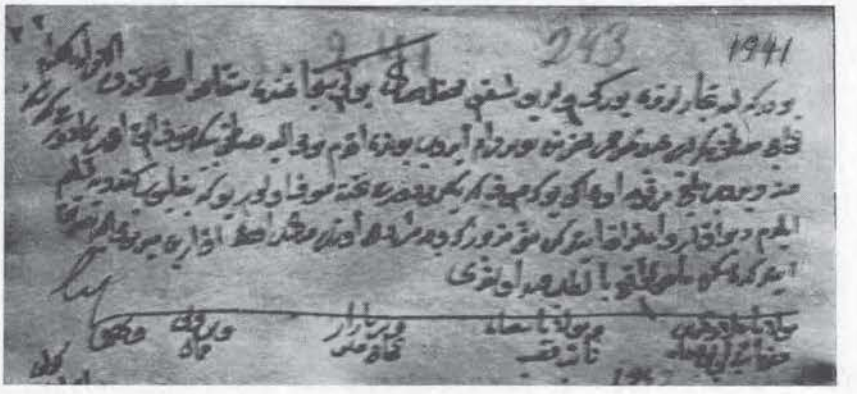

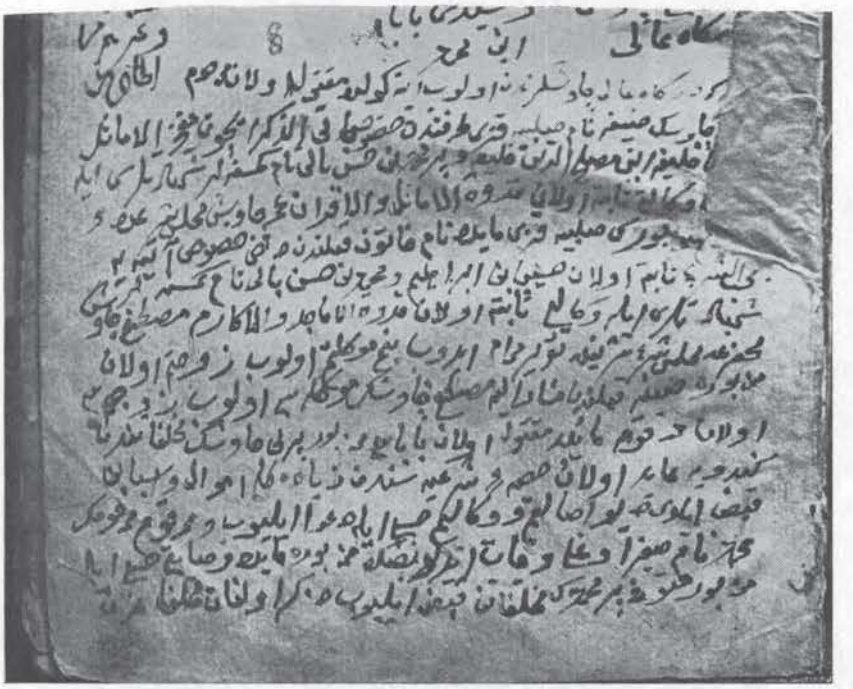

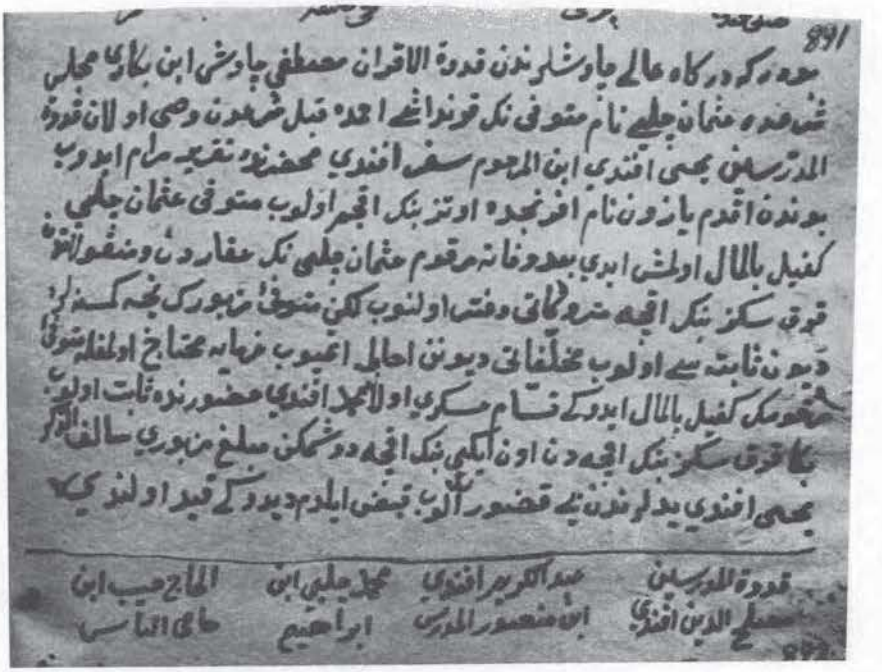

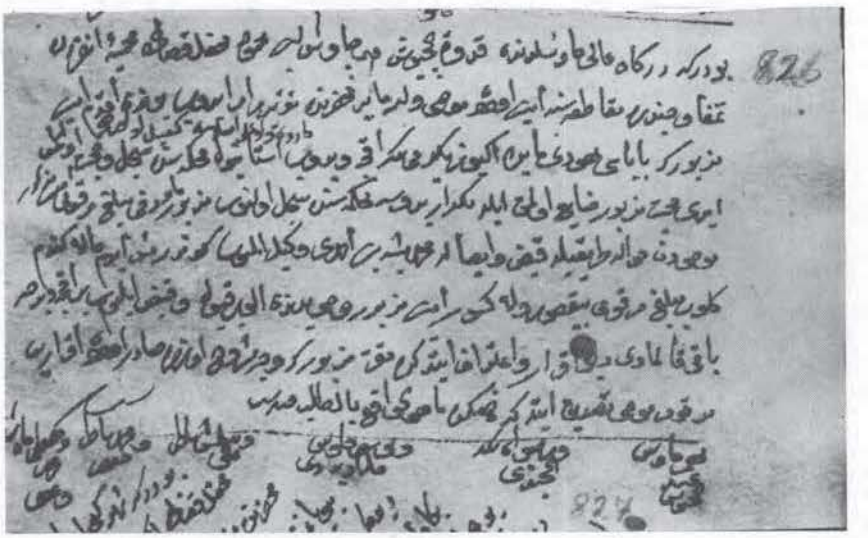

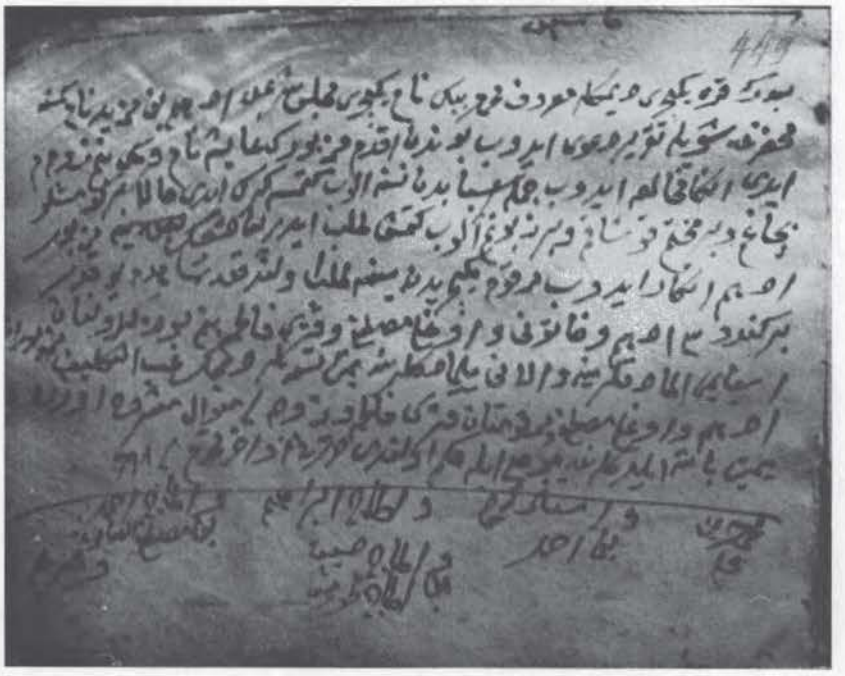

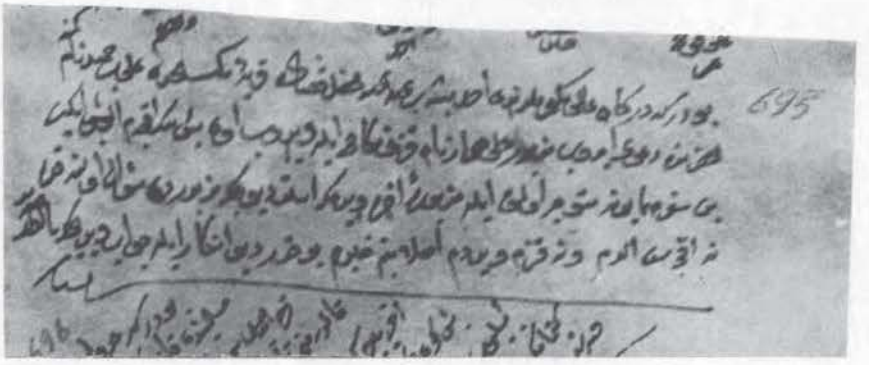

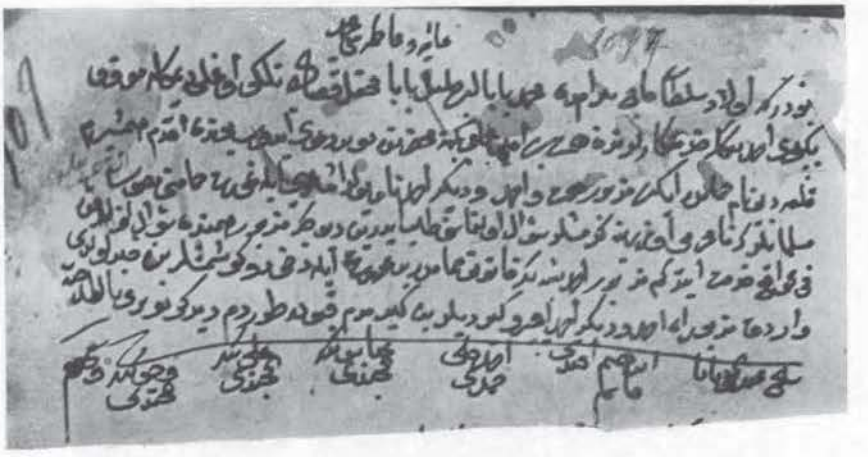

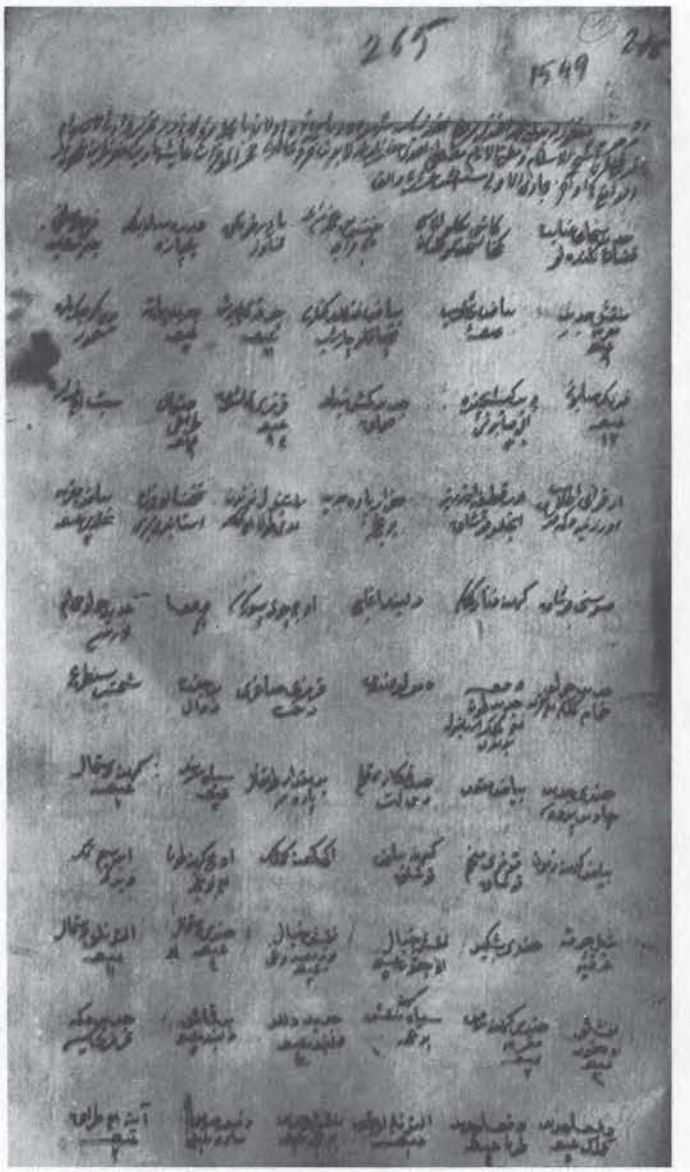

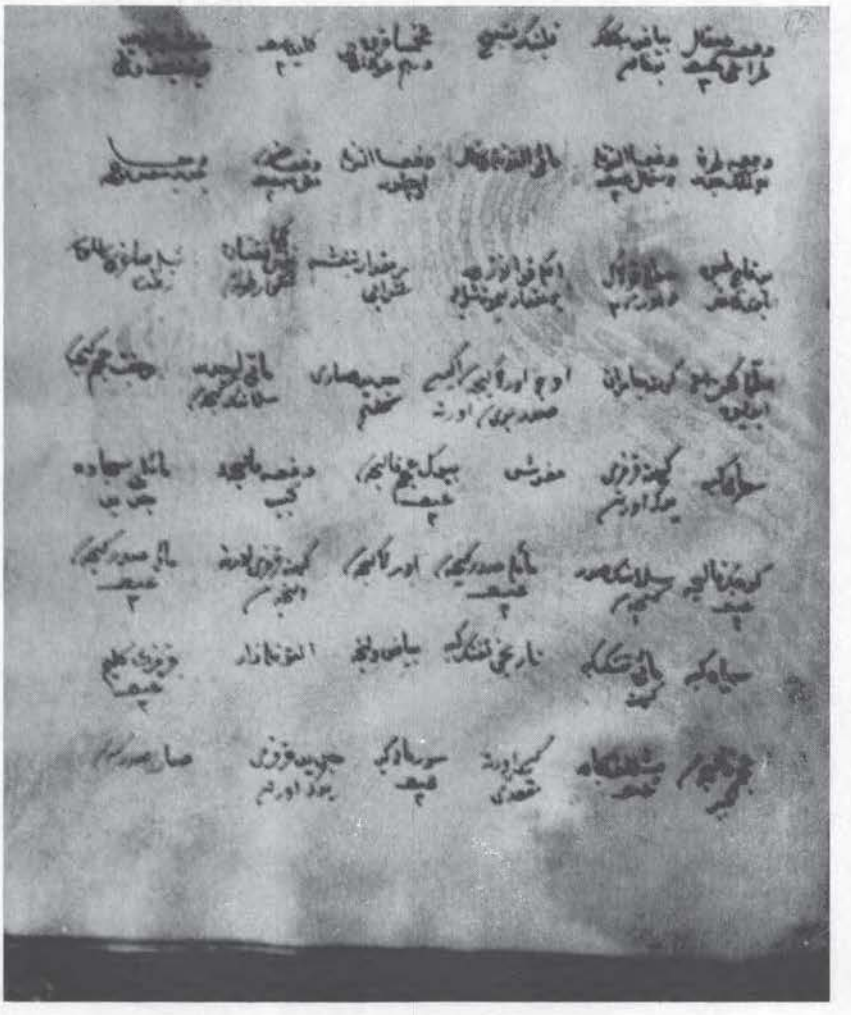

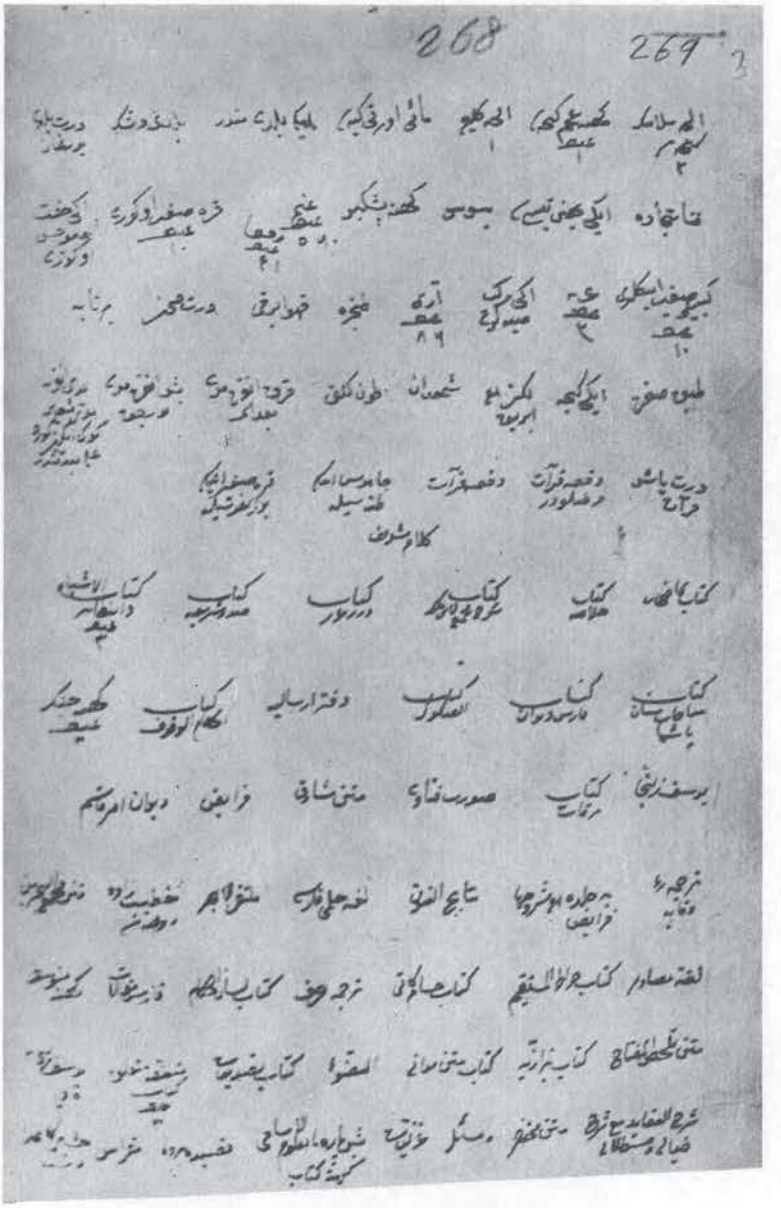

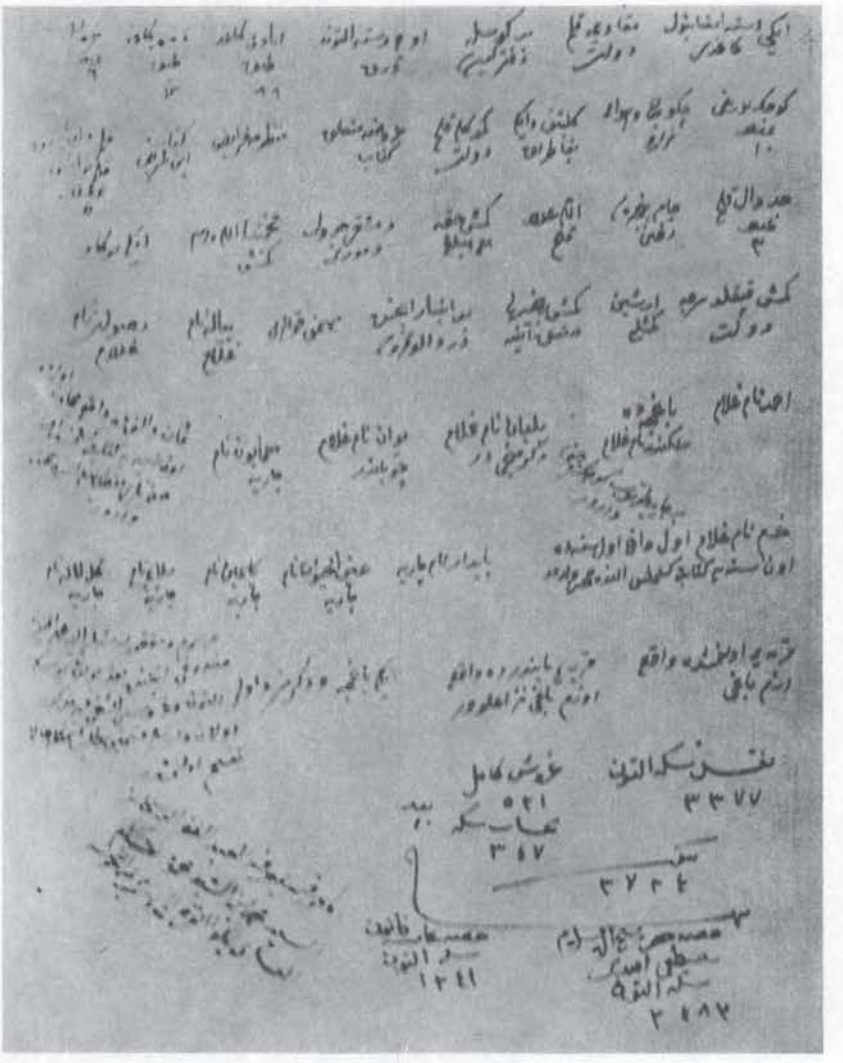

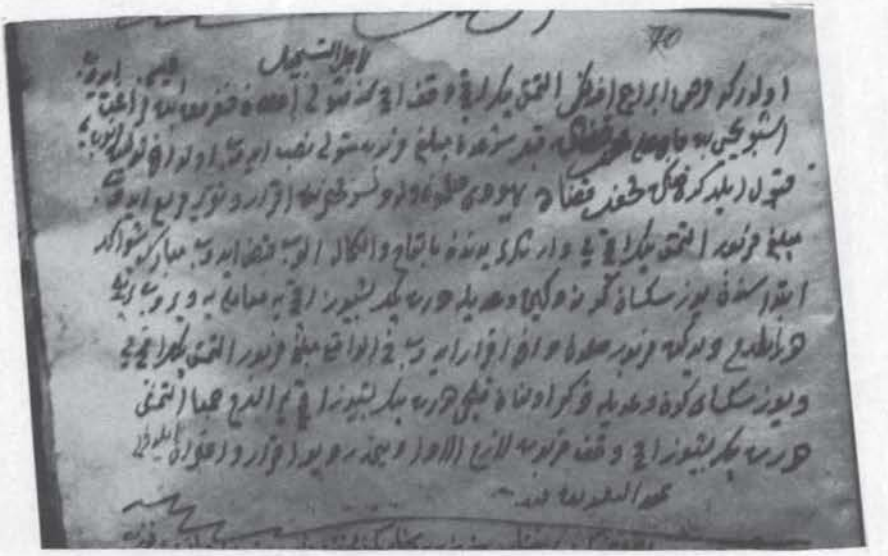

ettiklerinden dolayı, toplum içinde itibarlı bir yer sahibi bulunduklarını, devletten maaş ve has, zeamet olarak aldıklarının fazlalığı ve yükümlülük dışında olmaları dolayısiyle servet sahibi birer desantralizasyon unsuru olarak ortaya çıktıklarını göstermek istedik.

Şimdi de ulema mensuplarının durumunu saptamaya çalışacağız.

Ulema:

Askerî sınıfın bir önemli kolu da ilmiye mensupları idi. Örfün yanı sıra şeriat kurallarına göre devlet yönetildiğinden bu zümre mensuplarının şeriatı temsil etmeleri sebebiyle taşra ümera sınıfından daha anlamlı bir itibar sahibi oldukları görülmektedir. Bunlar görevleri gereği toplumu yönetmek, eğitmek, aydınlatmakla yükümlü idiler. Bu özellikleri onları toplumsal piramidin en üstünde yerleştirmiştir. Padişahın beratı ile tayin edilen bu zümre mensubu kadılar ekonomik yönden merkezden kopuk idiler. Her ne kadar gündelikleri, rütbelerine ve atandıkları kazaların büyüklük ve önem derecesine göre itibarî bir meblâğ ise de aslında devlet kadılara hazineden böyle bir para ödememekte idi. Çünkü elimizdeki belgeler açıkça göstermektedir ki eğer kadılar devletten maaş alsalardı gördükleri işler karşılığı alınan paraların hazineye gönderilmesi gerekirdi. Nitekim ekonomik yönden bağışlanmış bu yetki desantralizasyonu hızlandıran nedenlerden birinin bünyede saklı olduğuna iyi bir örnektir. Çünkü maddî yönden kadıları güçlü kılabilecek ve onu ekonomik bağımsızlığa götürebilecek imkânlar âdeta devlet tarafından istenerek verilmiş gibi görünmektedir.

İlmiye mensuplarının sosyal zümreler arasındaki yerlerini diğer gruplarla ilişkilerini, ekonomik durumlarını gösteren pek çok belge vardır. Şimdi bunlardan birini inceliyelim. Ankara'da mevleviyet payesiyle kadı bulunan ve Ağustos 1606 tarihinde ölen Mehmed Efendinin terekesinin varisleri arasında bölünmesi sebebiyle ailesi ve ilişkili bulunduğu kimselerin kimlikleri şöyledir[25]: Babası Ali Efendi, kardeşi Mustafa Efendi (Şeyhü'l-islâm), kızkardeşi Ayşe Hatun (Vekili Seyyid Mehmed Efendi kadı), Mustafa Efendi'nin kızı Ayşe'nin vasîsi, Abdurrahman Efendi, eski Bursa kadısı İstanbul'da oturmakta. Abdurrahman Efendi'nin vekilleri, Hüseyin Efendi müderris, Zağfirancı-zâde Ahmed Çelebi b. Edhem tüccar, görülüyor ki, Mehmed

[25] Ankara Şer. Sic. X/910.

Efendinin babası ilmiyedendir. Kardeşi şeyhü'l-islâmdır. Vekil ve vasî olarak bu aile ile ilgisi olanlar da ilmiye sınıfındandır. Bunlardan biri de tüccardır. Bu örnek bize, ilmiye sınıfı mensuplarının biribirleri ile yakın ilişkide olduklarını göstermektedir. Çoğu kez babası kadı, müderris ya da imam-hatîb olan birinin kendisi de aynı mesleğe intisap etmiştir. Zengin ve itibarlı oluşlarından dolayı ümera ve büyük tüccarla ilişki halindedirler. İlmiye mensuplarının da sosyal durumlarından başka ekonomik durumlarını belirleyecek sayısız belge tesbit etmiş bulunuyoruz.

Örneğin yukarıda sözünü ettiğimiz Ankara kadısı Mehmed Çelebi Efendi'nin deftere geçmiş terekesi bu konuda güzel bir kanıttır:

1. Mehmed Çelebi'nin sandığı içinde nakit para, altın ve gümüş 446.920 akçe tespit edilmiştir.

2. 7 kölesi, 6 câriyesi vardır.

3. Uluşeyh ve Bayındır köylerinde üzüm bağları, şehir civarında iki bahçesi, değirmeni, evleri, bulunmaktadır.

4. 601 koyun, 10 öküz, 2 çift manda, 10 büyük-küçük inek, 2 araba, 2 merkep, 86 kovan arı, 6 at, 1 camus ineği, 1 buzağılı inek, 6 kır at sahibidir.

5. 40 Ankara müddü buğday, 5 Ankara müddü burçak, 7 Ankara müddü gök hububat ölümü sırasında anbarda bulunmaktaydı.

6. Kitapları, vardır.

7. 416 kalem zatî ve ev eşyası kaydedilmiştir. Bunlar içinde atlastan, kadifeden müzehheb, münakkaş ferâceler, kaftanlar ve diğer giyim eşyaları yer almaktadır. Ayrıca Kadı Efendi'nin eşyası arasında "bir kutu inci, bir tüfek, İstanbul kâğıdı, âbâdî kâğıt, kalemdân içinde kalemtraş" gibi eşyaları ilgi çekicidir[26].

Görülüyor ki, kadı, nakit parası, mal ve mülkü, kişisel ev eşyası ile çok zengin bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarım milyon akçeye yakın parası, sandığında nakit bulunmuştur. Listesini verdiğimiz diğerleri ile birlikte serveti milyonlarla ifade edilebilecek değerdedir.

Örneğin diğer bir belge Şubat 1583 tarihli ferman suretidir. Bu fermandan öğrendiğimize göre, 10.000 altın vakfetmiş olan Karabacak-zâde Mehmed Çelebi'nin de, Konya kadılarından biri olduğu

[26] Ankara Şer. Sic. X/190, 1549.

görülmektedir. Konya'nın eski ve zengin kadılarından olduğu anlaşılan bu kadı'nın vakfettiği 10.000 altın (akçe olarak değeri 600.000 akçe), Konya çevresinin en büyük kredi kaynağı durumundadır[27]. Aşağıda vereceğimiz birkaç örnek, bu vakfın durumu açıklıkla ortaya koymaya yetecektir. Eylül 1580 tarihli bir zabıtta Ali Bey'in kefili Hâce Mehmed b. İbrahim'in vakıftan alınan 212.500 akçeyi, 6.650 akçe faizi ile birlikte ödediği yazılıdır. Eylül 1581 tarihli bir sicilde, vakfın mütevellisi Malatya sancakbeyine yarar rehinler karşılığı 80.000 akçe borç verdiğini beyan etmektedir. Bu şekilde ihtiyaç sahiplerine verilen borç paralar vakfa 1580 yılında 86.082 akçeye faiz getirdiği yine belgelerin verdiği bilgiler arasındadır[28]. Bir diğer örnekte, kadı İbrahim Efendi b. Hasan ölümünden sonra varislerinin başvurması üzerine mahkeme sicillerine geçen kayıtlardan, onun ekonomik durumu hakkında tahmin yapabilecek bilgiler alıyoruz. Mayıs 1599 tarihli sicil kaydından Ankara'da Sabunî mahallesindeki evinin 85.000 akçe değerinde Ankara yakınındaki Sülüklüpınar mevkiinde bulunan bağçesinin 50.000 akçe değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine İbrahim Efendi'nin Salomon veled Yakob'a % 20 faizle 200.000 akçe borç vermiş olduğunu 60.000 akçe de vakfettiği öğrenilmektedir. Yine Ocak 1593 tarihli bir kayıttan "Mukaddema Kuddüs-i şerif kadısı olup mütekait olan Mehmed Efendi'nin Ankara'da dârü'l-kuran için 150.000 akçe vakfettiğini öğreniyoruz[29]. Her halde bu kadar nakit parayı vakfedebilen kadı'nın oldukça zengin bir kişi olduğunu tahmin etmek yanlış olmasa gerektir.

Bir başka örnekte ilginçtir. Mayıs 1593 tarihli bir sicil kaydı da eski Ankara kadısı Ayaşlı Mustafa Çelebi Efendi bir zimmîye 720 gün vade ile 97.365 akçe verdiği karşılığında bu zimmînin evini ve 30 dönümlük bağını rehine koyduğu görülmektedir[30].

Bu örneklerden pek çok vermek mümkündür. Ancak umuyoruz ki şimdiye kadar anlattıklarımız bu zümrenin durumunu ve taşra yönetimindeki yerini açıkça ortaya koymaktadır. Sadece her kadı'nın köle ve cariyeye sahip bulunması, bir kulun 5-20 bin akçe arasında alınabildiği dönemde zenginliğin ve tantanalı bir hayat yaşandığının

[27] Konya Şer. Sic. V, s. 63; V, s. 100, 102.
[28] Konya Şer. Sic. V, s. 61, 62, 108.
[29] Ankara Şer. Sic. VI/68, 69, 70, 97.
[30] Ankara Şer. Sic. IV/1078.

delili olmaktadır. Bu zümre mensuplarının servetlerinin menşei de yine desantralizasyona yeşil ışık tutan devlete dayanmaktadır. Açıkça görülmektedir ki, kadılar bir resmî devlet memurundan çok mahallî lider, yönetici durumunda bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu çalışmamızla, padişahla reâyâ arasında yer alan, özlük işleri, yetki, görev ve ekonomik durumları hakkında bilgi verdiğimiz, taşra ümerasının ne dereceye kadar merkezî mutlak otoritenin temsilcileri olabildiklerini göstermek istedik. Osmanlı devletinde reâyâ denilen üretici tabakası ile merkezî otorite arasında yer alan bu yönetici kadroya tanınan yetki XVII. yüzyıldan itibaren bölgesel güçler lehine gelişen yeni bir durumun yaratılmasına sebep olmuştur. Çünkü yönetim birimlerinin başındakilerin desantralizasyonu güçlendirebilecek yetki ve ekonomik güçleri, verdiğimiz bu izahatla kolayca ortaya çıkmaktadır.